

אין ביעור חמץ אלא שריפה

א. מח' ר"י ורבנן בדין תשביתו

תנן בריש כל שעה (כא.) ר' יהודה אומר אין ביעור חמץ אלא שריפה וחכמים אומרים אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים. הגמ' (כו:) מביאה דמעיקרא דן ר' יהודה ק"ו מנותר: "מה נותר שאינו בכל יראה ובל ימצא טעון שריפה, חמץ שישנו בכל יראה ובל ימצא לא כ"ש שטעון שריפה." וחכמים דחו דכל דין שאתה דן תחילתו להחמיר וסופו להקל אינו דין: "לא מצא עצים לשורפו יהא יושב ובטל והתורה אמרה תשביתו שאור מבתיכם, בכל דבר שאתה יכול להשביתו!" וחזר ר"י ולמד דין שריפת חמץ מנותר במה מצינו ולא מק"ו. וחכמים דחו את המה מצינו.

יש לחקור בגדר הלימוד מנותר, אם הוא השוואה יסודית בין מצות אלו דהיינו שלומדים מנותר דאין מצות תשביתו מתקיימת אלא בשריפה, או שאין הלימוד מנותר שייך למצות תשביתו כלל ומצות תשביתו במקומה עומדת אלא שיש דין נפרד דלומדים מנותר שחמץ טעון שריפה מכיון דהוי איסור חמור (שהרי אין מצות תשביתו מוזכרת במקורות כלל). וגם מדויק בלשון דר"י דאמר "אין בעור אלא שריפה" ולא אמר "אלא בשריפה" משום שאין השריפה דין בביעור חמץ אלא היא דין בפני עצמה ומחדש ר"י דאין דין של ביעור, אך יש דין של שריפה. ונראה דחקירה זו מיתלא תליא בשני המקורות שהובאו בגמ'. שהרי במקור הראשון שהובא בגמ' הקשו החכמים דלימודו דר"י הוי דין שתחלתו להחמיר וסופו להקל שאם אין עצים יהא פטור ממצות תשביתו. ומבואר דהבינו שהלימוד מנותר משנה את אופי דיני תשביתו דאל"כ אמאי יהא פטור בדליכא עצים. הרי מצות תשביתו במקומה עומדת אף שג"כ יש חיוב שריפה.¹ אמנם לאידך מקור שמובא בגמ' נראה להיפך, דהיינו שאין הלימוד שייך למצות תשביתו אלא הוי דין בפני עצמה. שהרי דחו חכמים את המה מצינו

¹ אך אפשר לדחות שאע"פ דהו"ב דינים נפרדים, מ"מ חד משנה דינו של חברו ולאחר הלמוד הדין של תשביתו רק יכול להתקיים ע"י שריפה. אך נ"ל שאי"ז הפשטות.

מזה שאין דין שריפה בשור הנסקל ונבילה וכו'. ובכל הני ליכא מצות השבתה כלל. ומבואר שהבינו שאין הלימוד משנה את אופי מצות תשבייתו. ועוד, הקשה ריב"א (תוס' ד"ה חלבו של שור הנסקל יוכיח) אמאי לא נילף מנותר שחלבו של שור הנסקל יהא בשריפה דדמי לה. ומבואר שהמה מצינו אינו שייך למצות תשבייתו שהרי אין דין השבתה בחלב של שור הנסקל ועכ"פ איכא הו"א בתוס' שהמה מצינו ילמד דין שריפה לדבר שאין בו דין השבתה. ובאמת, צ"ע אמאי הלימוד בק"ו יהא לימוד בגדרי מצות תשבייתו והמה מצנו יהא לימוד לדין שריפה שאינו קשור למצות תשבייתו. עכ"פ נראה שכך היא שיטת הגמ'.

הקשה הגר"א וסרמן (קובץ שעורים ס' קכז) מהו הפירכא מחלבו של שוה"נ "דחלבו של שוה"נ מורכב משני איסורין נפרדים, שכל אחד מהן אינו טעון שריפה דחלב אינו טעון שריפה מפני שמותר בהנאה ושוה"נ אינו טעון שריפה מפני שאין בו כרת וכיון דמשום כל אחד בפני עצמו אין דינו בשריפה א"כ כששניהם יחד נמי אין טעון שריפה?" וצ"ל שהמה מצינו אינו מלמד דחייב לשרוף מחמת חומר האסור, אלא הדין שריפה נובע מהיחס בין הגברא להחפצא. דהיינו, בחפצא שאסור ואכילתו הוה בכרת, מכיון שהיחס להחפץ הוה כה מצומצם וכה חומר איכא חיוב אגברא לשרוף פן יכשל באיסוריו כעין גזירה אטו השתמשות של איסור.

ב. מתי החיוב לשרוף

איתא בגמ' (פסחים יב:): א"ר יהודה אימתי [אין ביעור חמץ אלא שריפה]? שלא בשעת ביעורו, אבל בשעת ביעורו השבתתו בכל דבר. ופירש רש"י שלא בשעת ביעורו היא בתחילת שש וכל שש, ושעת ביעורו הוי בשבע ויכול להמתין עד שעה שביעית לעשות השבתה שלא בשריפה ואינו מפסיד. והקשו תוס' (ד"ה אימתי) ג' קושיות: א) היאך ימתין עד שעה שביעית, שהרי ר"י גזר לבדוק בשעה שביעית דילמא אתי למיכל מיניה. ב) שעת ביעורו דמתנ' היינו שש. ג) דמקור הדין דחמץ בשריפה הרי הוא נותר, ונותר אחר איסורו טעון שריפה ונילף מנותר לחמץ. ומשו"כ פירש ר"ת שהחיוב לשרוף הוי אחר שש שהיא חיוב מדאורייתא אך קודם שש, שהיא תקנה דרבנן, השבתתו בכל דבר.

ויישב הפני יהושע קושיא קמייתא דתוס' דזה שגזר ר' יהודה לבדוק בשעה שביעית הוא משום דחיישינן דאתי למיכל², אך כאן שהחמץ בידו וממתין

² ואפילו לשיטת רש"י שהחיוב בדיקה הוא כדי שלא לעבר על כל יראה, אכתי מסתבר לומר שצריך לבער חמץ ידוע מיד משום החשש דאתי למיכל מיניה כדאיתא בגמ' (י:).

לבערו אין חשש שיבא לאכלו שכבר בדעתו לבערו. לענין קושיא שנייה של תוס' דשעת ביעורו משמעותה שעה ששית כמבואר במשנה (י:), דאפ"ל לרש"י שלגבי הדין דרבנן של בדיקה שפיר קרי מתני' שעת ביעור שעה ששית שהיא שעת ביעור של רוב העולם. אך הכא דר"י מיירי בדין דאאורייתא של שריפה שפיר קרי שעה שביעית שעת ביעור דהוה שעת ביעור דאורייתא.

ולענין הקושיא האחרונה של תוס', אפשר לומר דס"ל לרש"י שרק שייך ללמוד מנותר לחמץ קודם חצות ולא לחמץ אחר חצות, דבנותר ליכא חיוב לשרוף בכל רגע ורגע, אלא אפשר לקיים את החיוב בכל עת. משא"כ בחמץ אחר חצות, דאיכא ביה ג"כ חיוב דבל יראה שעובר עליו בכל רגע ורגע דאיכא חמץ ברשותו. וממילא, א"א ללמוד מנותר לחמץ אחר חצות דהחיובא לשרוף יכריח שיעבור על הלאו כשאין עצים והחיוב לשרוף אינו שייך אלא במקום שאפשר לקיימו בכל עת. וממילא אינו שייך ללמד חיוב שריפה אלא לחמץ קודם חצות דאינו עובר עבירה בכל רגע שהוא קיים.

ג. תשביתו אחר חצות והגדרת שריפה לרש"י

היה אפשר לומר דזה שהשבתתו בכל דבר בשעת ביעורו, דהיינו לאחר חצות לפירש רש"י, הוא משום דבאמת בכה"ג אינו מקיים מצות תשביתו. אך מבואר מרש"י שאינו כן, אלא עדיין יש קיום מצות תשביתו אפילו כשמשבית שלא בשריפה. שהרי פירש רש"י (יב: ד"ה שלא בשעת ביעורו) שאינו יפסיד כשימתין עד שעה שביעית, ואם אינו מקיים מצות תשביתו, הרי אין לך הפסד גדול מזו! ומבואר עוד מהגמ' (צה.). דגירסתו של רש"י היא דבל יראה הוה לאו הניתק לעשה דתשביתו. ומוכרח דאיכא קיום תשביתו אפילו לאחר שעבר אבל יראה.³

כתב הרא"ש (פרק כל שעה ס' ג) דאפילו לרש"י דס"ל דבשעה ששית חייב לשרוף, עכ"פ בשעה חמישית השבתתו בכל דבר כיון דאז חמץ מותר בהנאה. אך חולק עליו בנו הטור (או"ח ס' תמה) משום שכתב רש"י (כז: ד"ה שאם לא מצא) שיש דין שריפה כשיוצא בשיירא בתוך ל' יום קודם לחג. והכריח דלרש"י החיוב שריפה חל ל' יום קודם לחג. והבית יוסף (שם) מתרץ להרא"ש

³ ואפשר לדחות ולומר שכל הסוגיא שם הוי אליבא דרבנן ולא אליבא דר"י, אך זה נגד הבנת הגר"ח שכתב שכל הסוגיא שם הוי אליבא דר"י ולא אליבא דרבנן וכתב דהוי מוכרח בסוגיא שם. ועיין החזו"א שם שכתב שאינו יודע מאין יש הכרח דהסוגיא הוי אליבא דר"י.

שאפשר לומר דיוצא בשיירא נחשב כשעה ששית כיון שאחר שיצא אין בידו לבצעו, ולכן החיוב לשרוף אינו אלא כשיוצא בשיירא ולא כל ל' יום.

ד. דחיית הרבנן

הרבנן דחו את הק"ו דר"י בטענה דכל דין שאתה דן תחילתו להחמיר וסופו להקל אינו דין: לא מצא עצים לשורפו יהא יושב ובטל והתורה אמרה תשבתו שאור מבתיכם, בכל דבר שאתה יכול להשביתו. ולכאורה קשה דמבואר במש' בתמורה (לד.) דאפר של איסורי הנאה הניתנים לשריפה מותר. וא"כ כל הדין של שריפה הוי חומרא שמביא לידי קולא. ואמאי הקשו מהקולא שיהא יושב ובטל ולא מהקולא דפשוטא טפי דאפרן מותר? עוד קשה, דשיטת רש"י הוה שמקיים תשבתו ע"י ביטול (ד: ד"ה בביטול), וא"כ אפילו אין לו עצים אפשר לקיים מצות תשבתו?⁴ ועוד קשה שכתב רש"י (יב:) שאחר ו' שעות, אפילו ר"י מודה שאפשר לקיים תשבתו בכל דבר ולא בשריפה לחוד. וא"כ אפשר להמתין עד ו' שעות ולקיים תשבתו.

תירץ הפנ"י שאלה הראשונה שר"י לטעמיה אזל דפליג התם וס"ל בתמורה דגם נקברים אפרן מותר ואין קולא בנשרפין, שבין אם חייב לשרוף בין אם חייב לקבור האפר מותר. ובאמת למאן דאמר אפרן אסור בנקברים, היינו דוקא מדרבנן דמדאורייתא אינו חייב אלא כדרך הנאתן ואפר שריפת חמץ לא הוי דרך הנאתן. לנ"ל דאין כאן קולא במה שאפרן מותר, דאפילו בנקברין אפרן מותר מדאור' וא"ל שכאן לא גזרו. וכעין זה כתב גר"ש קלוגר (חכמת שלמה על הש"ע או"ח תמה:א) אלא שפירושו להיפך. שאפילו לר"י נשרפין אפרן אסור ואינו קולא דלכ"ע אפרן אסור.

אמרו חכמים "כל דין שאתה דן תחלתו להחמיר וסופו להקל - אינו דין. לא מצא עצים לשורפו - יהא יושב ובטל? והתורה אמרה תשבתו שאור מבתיכם - בכל דבר שאתה יכול להשביתו." אליבא דתוס' הפשט הוא שכשבאה שעה השביעית ואין עצים, אינו מקיים הדין של תשבתו לגמרי שאינו יכול לשרוף והק"ו אתי לידי קולא. אך לרש"י שפירש שמירי בשעה ששית, מהי הקושיא? אע"פ דאינו יכול לקיים הדין של תשבתו ע"י שריפה מקמי שעה שביעית, הרי יכול לקיים תשבתו לאחר שעה שביעית ע"י השבתה בכל דבר?

⁴ וא"א לומר שאי אפשר לקיים תשבתו קודם חצות, שזו הוה שיטת תוס', אך אליבא דרש"י אפשר לקיים תשבתו מל' יום קודם לחג.

והוכרח רש"י לפרש בדרך אחרת, וז"ל (שם ד"ה שאם לא מצא עצים): בתמיה, ואף על גב דאמרינן בפרק קמא לר' יהודה, אבל בשעת בייעורו - השבתתו בכל דבר, גבי פלוגתייהו מיהא קולא היא, במי שהוא רוצה לצאת בשיירא, או בתוך שלשים, דאמרינן: זקוק לבער, וכשאין עצים לשורפו - יהא יושב ובטל, ולא יבערנו. ע"כ. דהיינו, הקולא אינו אלא במקום דיוצא בתוך שלשים ואינו חוזר, שא"א לקיים מצות השבתה דעדיין חייב לשרוף דוקא וכדאתי שעה שביעית אינו יכול להשבות ע"י כל דבר דאינו נמצא במקום ביתו וחמצו. וא"כ יש לתרץ הקושיא שהקשינו שלרש"י לא יבוא לידי קולא שאפשר להשבות בכל דבר לאחר חצות, דבאמת איכא קולא במקום דלא יהא אצל חמצו לאחר שש. אך אכתי פש לן לברורי אמאי א"א לקיים תשבתו ע"י ביטול אליבא דרש"י (ד). דביטול היינו תשבתו, והלא אפשר לבטל אפילו אם אינו במקום חמצו!

הצל"ח הביא את דברי הכל בו שביטול אינו מועיל בחמץ ידוע. וכ"ה שיטת הרמב"ם (חו"מ ב,ב) לפי גירסא הראשונה של הכסף משנה. ולכאורה קשה שהקשה הגמ' (ו:): דאמאי צריך לבטל לאחר הבדיקה בליל י"ד - יבטל החמץ כשימצאנה? ולכאורה מוכרח שביטול מועיל אף בחמץ ידוע. וכך הקשה הכסף משנה על גירסא זו של הרמב"ם.

ותירצו הצל"ח ושאר אחרונים דאליבא דר"י דאינו מקיים תשבתו אלא ע"י שריפה, אין ביטול מועיל לקיים מצות תשבתו, וכתב רש"י דביטול מקיים מצות השבתה דוקא לפי החכמים דסברי שיכול לזורה לרוח או להטיל לים. אך קשה לפירוש זה, שהרי מבאור שר"י מודה שכשמבטל החמץ אינו עובר על בל יראה מהמשנה (מט.). דקתני שאם הוא בדרך ואינו יכול לחזור ולבער חייב לבטל, והגמ' מוקים המשנה כר"י.⁵ ואין כאן קושיא אליבא דתוס' (ד: ד"ה מדאורייתא) שפירשו שביטול הוי הפקר, שא"כ גם לר"י ביטול מועיל. אבל אליבא דרש"י דביטול הוי השבתה וא"כ אינו מועיל לר"י, איך אפשר לפרש המשנה בדף מ"ט?

(והיה נ"ל, שרש"י לשיטתו ממש"כ במשנה בריש המסכתא. שמוכא במשנה דחייב לבדוק אחר החמץ בליל י"ד. ופירש רש"י שצריך לבדוק ולבער שלא לעבר בל יראה ובל ימצא. והקשו תוס' דאיתא בגמ' (ו.) שהבדוק צריך לבטל, וא"כ אין חשש דיעבר על הלאו דבל יראה כי יעשה ביטול. אלא, צריך

⁵ וכן כתב הקהילת יעקב ס' א. ועיין הפ"י שפירש דסבירא להו אף לחכמים שאינו יכול לקיים תשבתו ע"י ביטול. וצע"ג דרש"י כתב בפרוש שביטול היינו תשבתו.

לבדוק שמא ימצא חמץ ויאכלנו. ותירץ הר"ן (שם) לרש"י שיכול לקיים תשבתו מדאורייתא או ע"י ביטול או ע"י ביעור. ומפני שיש חשש בכל א' שלא יועיל לקיים תשבתו תיקנו חכמים לעשות שניהם: בביטול יש לחשוש שלא יוציא מלבו לגמרי ואינו מבטל בלב שלם, ובבדיקה יש לחשוש שלא יבדוק יפה יפה וימצא חמץ בפסח כדאיתא בגמ' (ו.ו). ואע"פ שיכול לקיים תשבתו ע"י ביטול, המשנה לא מיירי בחיוב ביטול כלל, והחיוב לבטל אף שכבר בדק אינו דין מהתנאים אלא מהאמוראים. ולכן פירש רש"י שהבדיקה מועלת שלא יעבר על בל יראה ובל ימצא. אך אליבא דתוס' המשנה כבר ידעה שצריך לבטל והיא מחדשה שגם צריך לבדק שמא בא לאכל החמץ.

נמצא מכל זה דאליבא דרש"י חיוב ביטול לא מובא במשנה אלא לאלו שיצאו בדרך (טט). ועוד, מבוואר בגמ' (ו.ו) שלא תיקנו לבטל בשעה חמישית "כיון דלאו זמן איסורא הוא ולא זמן ביעורא הוא דילמא פשע ולא מבטל ליה." נוסף לזה, כתב רבינו יחיאל (ו.ו בתוס' רבינו פרץ) דבאמת כל החיוב לבדוק אינו אלא כדי לזכר היכי תימצי שיזכר שחייב לבטל. ומבוואר שאי אפשר לתקן לבטל שלא בשעת בדיקה, שיש חשש גדול שישכח ולא יבטל.

ולכל הנ"ל, י"ל לענין קושיא דידן, שרבנן אמרו שיש קולא כשאין עצים, ואף שביטול מועיל בשעה זו, חיישינן שכיון שאינו מחויב להשבית בידים, לא יזכור לבטלו ונמצא שלא יקיים מצות תשבתו. וכ"ש לשיטת רש"י שהתנאים לא מיירי בחיוב ביטול אלא למי שיצא בדרך, ואז יש חשש גדול שישכח ולא יבטל.)

ה. דין שריפה אחר שש אפילו לשיטת רש"י

כתב הגר"ש קלוגר שהחכמים דחו את הק"ו בדרך ממה נפשך, שלא ידעו אם ס"ל לר"י שיש קיום תשבתו לאחר ו' אף דאז השבתתו הוי בכל דבר, או אינו משבית אחר חצות אלא שלא יעבור בכ"י וב"י ואינו מקיים בזה מצות תשבתו. ולכן הקשו החכמים שאם תשבתו רק שייך קודם ו' יש קולא שאם אין עצים לא יקיים מצות תשבתו, ואם מקיים תשבתו אף לאחר ו' בכל דרכי השבתה אף לר"י עכ"פ יש קולא לר"י דאפרן מותר. (ואין זה קולא קודם ו' דגם לחכמים חרכו קודם ו' מותר בהנאה.)

וא"א לפרש רש"י כגר"ש קלוגר, שבארנו לעיל שרש"י סובר שיש קולא כשיוצא בשיירא תוך ל', אך באמת מקיים תשבתו כשמשבית בכל דבר אחר חצות. משא"כ לגר"ש קלוגר שכתב שקולא דיושב ובטל רק שייך אם אינו מקיים תשבתו כשמשבית בכל דבר. אך האי דכתב הגר"ש קלוגר לצד שמקיים

תשבתו בהשבתה בכל דבר דאכתי נחשב כאיסורי הנאה הנשרפים שאפרן מותר אפשר לנקוט אף לשיטת רש"י. ובהסבר הדבר י"ל דאע"פ דא"א ללמוד מותר חיוב שריפה במקום שיכריחהו הלאוים של ב"י וב"י להשבת, וכמבואר לעיל, עכ"פ כשיש לו עצים ובידו לשרפו שפיר ילפינן מנותר שחייב לשרפו.

ובאמת יש כמה ראיות שיש דין שריפה לר"י אף לאחר שש. דאיתא בגמ' (כא:): לא יסיק בו [בחמץ] תנור וכירים [אחר שש שעות]: פשיטא? לא צריכא אלא לר"י דאמר אין ביעור חמץ אלא שריפה. סלקא דעתך אמינא הואיל ואמר ר"י מצותו בשריפה בהדי דקא שריף ליה ליתהני מיניה, קמ"ל ע"כ. מוכרח מהגמ' שיש דין של שריפה אחר שש. לפי תוס' שכל הדין של שריפה רק אחר שש ניחא, אך אליבא דרש"י שאחר שש השבתתו בכל דבר, איך נומר דמצותו בשריפה? וצ"ל שאע"פ שיכול להשבת בכל דבר, עדיין יש קיום במצות שריפה אם נשרף. ויש להביא עוד ראייה מהגמ' ו: "הבודק צריך שיבטל. מ"ט? ... גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה. ע"כ. ופירש רש"י (ד"ה דעתו עליה) חשובה היא בעיניו וחס עליה לשורפה... ונמצא עובר עליה בכל יראה ובל ימצא אבל משבטלה אינו עובר. ע"כ. הרי הגמ' מיירי אחר שש, ורש"י כתב שהוא חס לשרפו. ואם זה אחר שש, אמאי כתב רש"י שחס לשרפו ולא חס לזרקו לים או לרוח? וצ"ל שיש מעלה לשרוף החמץ אף אחר שש וכמו שאמרנו שיש דין שריפה אף אחר שש.

ו. תשבתו: בקום ועשה או בשב ואל תעשה

חקר המנחת חנוך (ריש מצוה ט) אם תשבתו הוא דין שלא יהא חמץ ברשותו ואפשר לקיימו בשב ואל תעשה, ודומה להדין של שבתון בשבת שמחייב מניעת מלאכה. או דילמא צריך לבער החמץ בקום ועשה, כמו לבישת ציצית בד' כנפות כדי לקיים המצוה בקום ועשה. ויש כמה נפק"מ שתלויות בזה: (א) האם יש חיוב לקנות חמץ כדי לשרוף אם אין לו חמץ עכשיו ברשותו; (ב) האם מחויב לכווין בשעת הבעור למא"ד מצוות צריכות כונה. שהרי רק צריכים כוונה במצות שמקיימים בקום ועשה; (ג) האם דין גזלת מצוה שייך, ואם ביער חמץ שאינו שלו חייב י' זהובים; (ד) האם אפשר לקיים המצוה באכילת החמץ או אינו מקיים המצוה משום דהוי מצוה הבאה בעבירה; (ה) האם תשבתו מצות עשה שהזמן גרמא או לא ונשים חייבות בה.

הסיק המנחת חנוך שחקירה זו באמת שנויה במח' רש"י ותוס' בדין תשבתו. שלרש"י שעיקר דין תשבתו הוא קודם הלאו דבל יראה ובל ימצא

מסתבר לומר שכל דין תשביתו הוא שלא יהא חמץ ברשותו והוי כסייג שלא יעבר בלאו דב"י וב"י לאחר חצות. משא"כ לתוס' שאינו מקיים תשביתו אלא לאחר חצות ובאותה שעה שייך הלאו דב"י וב"י,⁶ א"א לומר דהוי כסייג שלא יעבר בב"י וב"י, וצ"ל שמלבד הלאו דב"י וב"י יש חיוב להשבית את החמץ בקום ועשה.

ולפי זה הסביר המנחת חנוך מח' רש"י ותוס' לענין ביטול, שרש"י פירש דביטול היינו תשביתו ותוס' פירשו דביטול היינו הפקר. וז"ל המנ"ח "וכן מבואר בתוס' פסחים ד' ע"ב ד"ה מדאורייתא שכתבו איך נילף ביטול מתשביתו הא אמרינן לקמן אך חלק והוא בחצות ובחצות א"א לבטל שהוא לאחר זמן איסורו ע"ש ואי המצוה בשוא"ת א"כ ל"ק כלל להתורה אמרה דבחצות יהיה מושבת כבר כפירש"י לקמן בסוגיא ד"ה אך חלק אע"כ דס' התוס' דהעשה הוא בקו"ע א"כ קבעה התורה זמן למצוה ולא קודם כמו מילה ומהר"מ[בם] שכתב קודם זמן איסור אכילה וגם כתב דתשביתו היינו ביטול כשיטת רש"י וזה הוי קודם זמן איסורא אם כן מוכח דסובר דהמצוה היא בשוא"ת והעיקר היא דבזמן איסור יהי' החמץ מושבת מביתו."

ודבריו צ"ע. דאיך תיקנו חז"ל לשרוף בתחילת שש, הא אליבא דתוס' כל הדין של תשביתו רק מתחיל בסוף שש ורק אז מתחיל החיוב בקום ועשה של תשביתו, הרי חז"ל עקרו מצוה מדאורייתא לגמרי כשתיקנו לבערו קודם זמן זו? והמנחת חנוך מתרץ בדוחק שאין חז"ל יכולים לעקור לגמרי בקום ועשה אבל "שלא לקיים ולא לעבר אפשר שיכולים לעבר משום סייג."⁷

ולכאורה צ"ל שבין לרש"י ובין לתוס' המצוה מקויים בשוא"ת, ואע"פ שלפי תוס' נראה שהמצוה הוי בקום ועשה, עדיין אפשר לומר שעיקר המצוה הוא שיהא מושבת וכל העשייה אינו אלא שיהא במצב שחמץ מושבת מרשותו. ומה שהביא המנ"ח ראייה מתוס' בדף ד. שהקשו על רש"י דדין תשביתו הוי לאחר חצות וא"א אז לבטל דהחמץ אינו ברשותו ונראה מדבריהם שיש דין של קום ועשה בתשביתו, י"ל שאה"נ תשביתו הוא בקום ועשה אך אין זה אלא לאחר חצות, ויש גם חיוב קודם חצות בשב ואל תעשה. והקשו

⁶ וזה תלוי על מח' הראשונים מתי חל הלאו דב"י וב"י. וצ"ל שלפי תוס' הלאו חל אחר חצות ולא בלילה של ט"ו.

⁷ הרא"ש בפסחים (א י) פרוש כהמנחת חנוך דאין מקיימים הדין דתשביתו משום דתקנת חכמים לשרף קודם זמן דתשביתו.

תוס' שאם ביטול נלמד מתשבתו אז צריכים אפשרות לקיים הקום ועשה של תשבתו בביטול ולא רק בשוא"ת של קודם חצות. וגם אפשר לומר שהקשו שאע"פ שהמצוה היא גם בשוא"ת, עכ"פ התורה דברה בלשון עשייה לעשות ההשבתה, או בשביל העשה של קודם חצות להיות מושבת (כמו בציצית שכתב ועשו להם ציצית אף שאין העשיה עצמה קיומו של מצוה) או בשביל הקום ועשה אחר חצות.⁸ ואם ביטול נלמד מתשבתו שעל פי לשון הקרא מדברת על העשייה אז צריך לומר שהביטול הוא קיום בעשיית השבתה. ולפי רש"י אפשר לתרץ שאפילו אחר חצות כל דין תשבתו הוא בשוא"ת.

ז. תשבתו אחר חצות: מצוה בקום ועשה

יש ראייה דאליבא דתוס' מצות תשבתו היא בקום ועשה אחר חצות ואליבא דרש"י אפשר לומר שהוא עדיין בשוא"ת. איתא בגמ' (כא.) שלפי ר"י יש ה"א שאפילו אחר חצות יכול להנות בהדי דקא שריף ליה משום שמצותו הוא בשריפה. ופירשו תוס' (ד"ה בהדי) דכיון דמצותו בשריפה, אפרו מותר. והתוס' בתמורה (לג: ד"ה הנשרפין) פרו טעמא לדין זה, וז"ל: ואומר מורי הרמ"ר דנשרפין כיון שצוה הכתוב לשורפן אחר שעשה כאילו נעשית מצותו ואין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו ה"נ כיון שנעשית מצותו הלך אסוריה. ע"כ. והקשה הגרע"א שאם אפרן מותר משום דנעשית מצותן, משא"כ בנקברין דליכא שום מצוה ואין נקברין אלא משום תקלה, אז לגבי נידון דידן בתשבתו גם להחכמים תעשה מצותן של תשבתו ע"י השבתה בכל דבר, ולמה אפרן אסור? ותירץ הגר"ח (הל' חמץ ומצה א: ג:) וז"ל, ונראה דלא דמי המצוה של תשבתו דהשבתתו בכל דבר למצות שריפה, דמצות תשבתו בשארי השבתות הוי עיקר המצוה שלא יהא להבעלים חמץ, משא"כ אם מצותו בשריפה הוי מצוה שחייל בהחפצא של החמץ דחלה בו דין שריפה, ולענין היתר דנעשית מצותו בעינן דוקא שיהא נעשית מצותו בהחפצא אז ניתר החפץ, ולא כשהבעלים קיימו מצוה דרמיא עלייהו יהא ניתר בזה החפצא. ע"כ. ולפי זה, מהא דכתבו תוס' (כא.) שלפי ר"י אפרן מותר משום דנעשה מצותן צ"ל דס"ל שיש קיום בהחפצא של החמץ. ורק אפשר לומר כן אם המצוה הוה בקום ועשה ולא בשוא"ת. וצ"ל שיש חלוק בין שעת חצות ובין אחר חצות, שכשבא חצות (שהיא התחלת הדין דאורייתא של תשבתו) יש קיום בהשבתה בשוא"ת ואחר חצות (שהיא הדיון בדף כא.) אם מצא חמץ יש קום ועשה לשרוף.

⁸ וכעין זה כתב הקהילת יעקב (פסחים סי' א)

אין עצם הגמ' (כא.) שדן בשיטת ר"י אם יכול להנות מהשריפה ראיה דאליבא דר"י יש דין של נעשית מצוותן והיא בקום ועשה, כדביארנו אליבא דתוס'. דהראיה אינו אלא להגר"ח והתוס' דפירושו שנשרפין אפרן מותר משום שנעשית מצוותן, אך רש"י חולק על תוס' בתמורה (לד.). ופירש רש"י על המשנה (ד"ה כל הנשרפין לא יקברו) שאין קוברין את האיסורים שיש להם דין שריפה "דילמא אתי איניש ואשכח להו ואכיל להו." והקשה הגרע"א בגליון הש"ס "קשה לי למאי צריך טעמא לזה כיון דמצותו בשריפה פשיטא דלא יקבר לבטל מצותו?" ולכאורה אפשר לתרץ דאליבא דרש"י אין קיום מצוה בשריפה כלל ואין דין של נעשית מצותן.⁹ וא"כ, אפשר לומר שלפי רש"י בין קודם חצות בין לאחר חצות תשבתו היא בשוא"ת בין להחכמים בין לר"י. וכל הדין שריפה אינו אלא סייג דילמא אישכח ליה איניש.

הביא המגן אברהם (תמו:ב) של"ה שכתב שאם מצא חמץ בי"ט יכול לומר לעכ"ם לשרוף את החמץ דאתי עשה דתשבתו ודחי ל"ת דרבנן דאמירה לעכ"ם. והקשה המ"א שהלאו נעשית קודם העשה, שאינו מקיים העשה אלא כשיבערנו מן העולם. והגרע"א (שם) כתב "לענ"ד יש לפקפק די"ל דלא מקיים בזה עשה דתשבתו כיון דמבערו ע"י נכרי ואין שליחות לנכרי והוי כנעשה הביעור מעצמו דלא מקיים עשה דתשבתו." וצ"ל שהגרע"א חולק על רש"י וס"ל דצריך לקיים תשבתו בקום ועשה וזו הוי כשיטת התוס'.

ח. הדין של ל' יום קודם לחג

איתא בגמ' (ו.) "ואמר רב יהודה אמר רב: המפרש והיוצא בשיירא, קודם שלשים יום - אין זקוק לבער, תוך שלשים יום - זקוק לבער... אלא אמר רבא: הא דאמרת קודם שלשים יום אין זקוק לבער - לא אמרן אלא שאין דעתו לחזור, אבל דעתו לחזור - אפילו מראש השנה זקוק לבער... הני שלשים יום מאי עבדיתייהו? - כדנתיא: שואלין ודורשינן בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום." ופירש רש"י "דעתו לחזור" - בימי הפסח. "אפילו מראש השנה נמי" - דכי הדר ביה בימי הפסח, עבר עליה, וההיא שעתא לאו ברשותיה היא דליבטליה,

⁹ יש כמה ראשונים שסוברים שהדין של נשרפים אפרן מותר אינו משום נעשה מצוותן. עיין תוס' ישנים יומא (ס: ד"ה משום שפירושו דהדין של נעשית מצותן רק שייך לקרבנות. וא"כ גם התוס' ישנים צריכים לפרש הדין של אפרן מותר. וצ"ע מהי הפירושו? ופירש המרדכי (פסחים ס"י תקמ"ה) דאפרן מותר משום שהיא לא דרך הנאתן לגמרי ומותר.

שהרי איסור הנאה הוא ואינו שלו, וכשראהו עובר עליה. ע"כ. משמעותו של רש"י היא שאין איסור של ב"י וב"י אלא כשרואה את החמץ. ועכ"פ אם אינו חוזר ואינו עובר על ב"י וב"י, אם יצא מרשותו ל' יום קודם החג דינא דתשבייתו מחייב לבער חמצו. ורש"י (כז: ד"ה שאם לא מצא עצים) פירש שזה דין דאורייתא.

ואיתא בגמ' (כא-כא:): "בית שמאי אומרים: לא ימכור אדם חמצו לנכרי, אלא אם כן יודע בו שיכלה קודם פסח. ובית הלל אומרים: כל שעה שמותר לאכול, מותר למכור. רבי יהודה בן בתירא אומר: כותח וכל מיני כותח, אסור למכור שלשים יום קודם לפסח." ויש מח' רש"י ותוס' מהי הסבר המח'. פירש רש"י שריב"ב ס"ל כב"ש שיש חיוב לבער החמץ קודם ל' יום ואינו מקיים תשבייתו ע"י מכירה לעכו"ם. ובפשטות, ב"ה סוברים שאפשר לקיים תשבייתו ע"י מכירה לעכו"ם. ותוס' פירשו שהמח' תלויה על ענין אחר לגמרי, דהיינו אם יש חשש שנראה כמוכר חמץ בפסח ונראה כנהנה מחמץ. ועיין בגירסת רש"י ותוס' שהתנא הוא רבי יהודה ולא רבי יהודה בן בתירא. וגם בשבת יח: הגירסא היא רבי יהודה. ואזלו רש"י ותוס' לשיטתם. דאליבא דרש"י, דיש חיוב שריפה לר"י מל' יום קודם לחג אפ"ל כמו שאינו יכול לבטל החמץ ג"כ אינו יכול למכור החמץ לנכרי לקיים תשבייתו. וב"ש סוברים כר"י. והפשטות היא דב"ה סוברים כחכמים דיכול לקיים תשבייתו בכל דבר. אך אי"ז מוכרח דאפ"ל דשאני מכירה מביטול דהשתא החמץ הוי ברשותו של אחר. ותוס' שסברו שאין דין תשבייתו מדאורייתא קודם ל' יום הוצרכו לפרש את המח' באופן אחר.